

ZIN IN LEVEN

Een tijdskader voor de basisschool

Tijd- en ruimtekaders zijn essentieel om leerlingen van bij de jongste kleuters tot het einde van de lagere school (en verder) te ondersteunen in hun voortschrijdend inzicht over **de concepten tijd en ruimte**. Om deze kaders en de bijbehorende leerlijn in de basisschool concreet vorm te geven, kiest de school best voor een discours waarbij alle leraren betrokken partij zijn. Het onderstaande instrument biedt de scholen hiertoe een handige tool.

Wanneer je hiervoor ondersteuning nodig hebt, spreek je je **pedagogische begeleider** van de regio aan. Hij of zij zal hier graag bij ondersteunen.

Het kadert binnen het eigenaarschap van de school om dit document vanuit de noden van de school te gebruiken. Hierbij denk je na over

- het vooraf bespreken/voorbereiden van het stappenplan met een kernteam
- het inductief¹ of deductief² te werk gaan
- het aanpassen/inwisselen van de verschillende stappen zoals ze hier onder worden voorgesteld.

1 **Mogelijk stappenplan:**

1.1 **Verkennen van belangrijke begrippen over tijd**

Om verwarring te vermijden worden hier enkele belangrijke begrippen opgelijst:

- Tijd **cyclisch** voorstellen: een dergelijke voorstelling geeft het ritmische karakter, het steeds weerkerende karakter van de tijd weer (bv. de klok, de dagklok, de seizoensklok, de wekklok ...). Na ochtend komt voormiddag, middag, namiddag... Na zomer komt herfst, winter...
- Tijd **lineair** (of historisch) voorstellen: het verloop van tijd wordt als een lijn voorgesteld. De bedoeling is om gebeurtenissen op die lijn weer te geven. Deze voormiddag gingen we zwemmen. Morgenvoormiddag is het bewegingsopvoeding... Op een lineaire voorstelling

¹ Vertrekkend vanuit de werkelijkheid van de school

² Vertrekkend vanuit, in dit geval, de doelen en ontwikkelstappen van het leerplan

- plaats je unieke gebeurtenissen. Zo vul je het hele jaar de kalender aan met telkens unieke gebeurtenissen. Ook mijn levenslijn is lineair (en kan ik jammer genoeg niet cyclisch voorstellen), net als een eeuwband, de eeuwenband en de tijdband.
- In de tijd ordenen betekent orde aanbrengen in elementen van tijd. Bv. de tijdband ordenen van prehistorie/oudheid - middeleeuwen - nieuwe tijden - onze tijd. Mijn levenslijn ordenen (van baby over peuter, kleuter tot lagereschoolkind). Of fietsen ordenen van vroeger tot nu.
 - In de tijd situëren betekent een historische feit een plaats geven binnen een bepaalde ordening. Bv. mijn driewieler situeer ik op mijn levenslijn in mijn peuterperiode. Napoleon situeren we in de nieuwe tijden.

1.2 Voortak voor elke leraar

- Elke leraar neemt foto's van de verschillende **middelen** die in de klas aanwezig zijn of zichtbaar zijn aan de wand. Waar mogelijk wordt tijdens het overlegmoment (stap 1.3) tijd gemaakt om elkaars klassen te bezoeken.
- In **bijlage 1a en 1b** worden de **inhouden** en **middelen** voor tijd in een overzicht aangeboden.

Elke leraar overloopt vooraf voor zichzelf welke **inhouden** en **middelen** in zijn/haar klas/leerlingengroep in functie van de ontwikkeling van tijdsbegrip aan bod komen (of in welke mate ze al dan niet belangrijk zijn om aan te wenden voor het bereiken van de doelen) en duidt deze aan met fluo.

1.3 Verkennen van de doelen tijd

De doelen met de belangrijkste cursorische inhouden voor tijd vind je terug onder **OWti 2, 3 en 5**. De doelen worden in dit document weergegeven onder **bijlage 2**. Naast de doelen zijn ook de **inhouden** en **middelen** geplaatst voor de herkenbaarheid van de voortak.

Met de leraren worden de doelen verkend en aandachtig en begrijpend gelezen. Elke leraar leest (bij voorkeur vooraf) alle aangegeven doelen en ontwikkelstappen door en denkt na over de vertaling ervan in de eigen praktijk:

- Welke generieke doelen/ontwikkelstappen zijn van toepassing voor mijn eigen praktijk en voor de leerlingen van mijn groep? (zie voortak bijlagen **1a inhouden** en **1b middelen**)
- Welke generieke doelen/ontwikkelstappen zijn me (eerder) vreemd?
- Welke inhouden vind ik daadwerkelijk terug (aan de wand) in mijn klas? (zie voortak foto's)
- ...

Bespreek de doelen in heterogene groepen/met het hele team/... . Hierbij is het belangrijk dat iedereen een goed zicht krijg op welke inhouden en middelen in de verschillende groepen aan bod komen.

1.4a Oplijsten van **inhouden** voor de ontwikkeling van het concept tijd

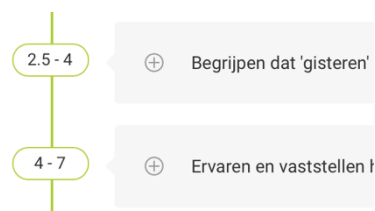
Bijlage 1a is het, als voortak gebruikte, overzicht van de **inhouden** voor tijd. In de bijlage is nog plaats voor eventuele aanvullingen. Denk met het team na welke mogelijke andere inhouden nog belangrijk kunnen zijn en vul de lijst indien nodig aan.

1.4b Oplijsten van middelen voor de ontwikkeling van het concept tijd

Bijlagen 1b is het, als voortraak gebruikte, overzicht van de middelen voor tijd. In de bijlage is nog plaats voor eventuele aanvullingen. Denk met het team na welke mogelijke andere middelen nog belangrijk kunnen zijn en vul de lijst indien nodig aan.

1.5 Bepalen van de schooleigen referentieperiodes

In het leerplan geven de referentieperiodes onder de generieke doelen aan wat voor die leeftijd van een zich normaal ontwikkelend kind kan worden verwacht. Ze zijn indicatief en bieden leraren houvast om de ontwikkeling van hun leerlingen te situeren in de leerlijn. Ze zijn gebaseerd op gegevens van onderzoek en onderwijspraktijk. We gaan hierbij uit van een normale ontwikkeling van kinderen (voor zover die bestaat). Leraren worden geacht hier wijs mee om te gaan. Bij het bepalen van de leerlijnen voor tijd en ruimte op schoolniveau kan uitgegaan worden van deze referentieperiodes. Scholen die werken met schooleigen referentieperiodes (bv. leefgroepen, (graads-)klassen, jaarklassen ... gebruiken deze indeling. **Bijlage 3** geeft enkele mogelijke schooleigen referentieperiodes weer.

1.6 Opbouwen van het lege kader voor tijd

Zoals het voorbeeld van **bijlage 4** wordt een lege dubbelmatrix voor tijd opgebouwd (zie ook bijbehorend document). Hierbij staan de inhouden verticaal, de referentieperiodes horizontaal rechts en de middelen horizontaal links. De inhouden worden van boven naar onder gerangschikt volgens ontwikkeling (van daarnet-nu-straks tot de millenium).

1.7 Bepalen van 'inhouden' bij 'schooleigen referentieperiodes'

Het discours omtrent de aangeboden doelen van tijd (zie 1.3) resulteert nu in het bepalen van inhouden bij de door de school bepaalde referentieperiodes, afgeleid van het leerplan.

Daarbij wordt rekening gehouden met de context én de leerlingen.

In een gezamenlijk overleg wordt bepaald welke inhouden gemiddeld bij welke schooleigen referentieperiode als beheerst worden geplaatst. Bij die referentieperiode wordt het vak ingekleurd.

Bijvoorbeeld: een school kan verwachten dat het concept 'daarnet/nu/straks' voldoende vulling moet gekregen hebben bij de jongste kleuters. Dan kleuren ze het bewuste vakje in het rooster naast 'daarnet/nu/straks' en onder 'JK'. Leraren van de volgende (leeftijds)groepen kunnen nu verwachten dat 'daarnet/nu/straks' voor de meeste leerlingen een concept is dat reeds voldoende vulling heeft gekregen om op verder te bouwen.

leerinhouden	schooleigen referentieperiodes						
	JK	OK	1 ^{ste} graad	2 ^{de} graad	3 ^{de} graad		
↓ daarnet / nu /straks							

 = beheerst

Op dezelfde manier en in voortdurend overleg met elkaar krijgen alle **inhouden** een kleur in de matrix ‘schooleigen referentieperiodes-inhouden’.

Waar wenselijk en/of nodig wordt met een lichtere kleur vóór het begrip aangegeven vanaf welke referentieperiode een bepaalde **inhoud** regelmatig aan bod zal komen. Waar wenselijk en/of nodig wordt met een lichtere kleur achter het begrip aangegeven tot welke schooleigen referentieperiode een bepaalde **inhoud** systematisch wordt opgevolgd.

Bijvoorbeeld: het concept ‘dag’ wordt lineair en cyclisch aangeboden. De school kiest er voor om het vakje naast ‘dag’ te kleuren onder de de derde kleuterklas. Dat betekent dat het concept ‘dag’ tegen deze leeftijd als verworven wordt beschouwd. De leraren nemen het vanaf de tweede kleuterklas op om het concept ‘dag’ op verschillende manieren aan bod te laten komen.

Voor of na een ingekleurd vakje worden, indien nodig, een of meerdere vakjes in een lichtere kleur aangeduid. Daarmee wordt aangegeven dat deze inhouden ook in die referentiegroepen regelmatig en bewust aan bod komen.

leerinhouden	schooleigen referentieperiodes									
	K1	K2	K3	L1	L2	L3	L4	L5	L6	
↓										
daarnet / nu /straks										
eerst/dan/ daarna/laatst										
dag (dagdelen)										

= beheerst = komt regelmatig en bewust aan bod

1.8 Bepalen van ‘middelen’ bij ‘inhouden’

Om bepaalde inhouden te realiseren worden weloverwogen **middelen** aangewend.

De **middelen** vormen samen met de **inhouden** een nieuwe matrix. Hierin wordt nu met een eenvoudige markering (bolletje, kruisje ...) aangeduid welke middelen aan bepaalde inhouden worden gekoppeld.

*Bijvoorbeeld: om het concept ‘dag’ te realiseren wordt gebruik gemaakt van de middelen weerka-
lender, aanwezigheidskalender en dagkalender.*

Op dezelfde manier en in voortdurend overleg met elkaar worden alle bruikbare **middelen** toege-
wezen aan **inhouden** in de matrix ‘middelen-inhouden’.

maand- kalender	week- kalender	weer- kalender	aanwezi- gheids- kalender	dag- kalen- der	↓
					daarnet / nu /straks
					eerst/dan/ daarna/laatst
		X	X	X	dag (dagdelen)

X = aangewend leermiddel

1.9 Verdere schoolafspraken zijn noodzakelijk

Het opbouwen van de leerlijn voor tijd is een eerste stap. In een volgende stap worden verdere schoolafspraken gemaakt. We raden scholen aan **om na te denken** over waar uniformiteit al dan niet wenselijk is bij het voorstellen van de tijdskaders. Bv. een maandkalender waarbij de weken verticaal of horizontaal georiënteerd zijn kan leerlingen helpen om met verschillende kalenders te kunnen omgaan. Maar voor anderen kan dit verwarrend zijn. Belangrijk is om hierbij rekening te houden met de context en de leerlingen. Bv. de dagen van de week stellen we voor aan de hand van met zand gevulde flesjes, tijdlijnen krijgen een afgesproken kleur, de weerkalender wordt in elk seizoen enkele weken opgehangen in de vertelhoek, er zijn verschillende tijdmeetinstrumenten aanwezig... We stellen ons ook de vraag welke middelen permanent zichtbaar of beschikbaar moeten zijn voor de leerlingen.

Duidelijke minimumafspraken worden in een bundel samengevat (eventueel aangevuld met fotomateriaal) zodat ook nieuwe leraren of stagiairs hier snel kennis van nemen.

2 Aandacht!!!

- De leerlijn op schoolniveau voor tijd die op deze manier ontstaat biedt leerlingen kansen tot een ononderbroken ontwikkeling van het concept tijd. Hiermee kom je echter **niet tegemoet aan alle generieke doelen** van tijd. Alle generieke doelen tijd dienen regelmatig aan bod te komen in de verschillende thema's van wereldoriëntatie en/of arrangementen van diverse aard.
- Naast het ontwikkelthema 'oriëntatie op tijd' zijn er ook andere ontwikkelvelden en thema's waar aandacht uitgaat naar de ontwikkeling van het tijdsbegrip en concepten met betrekking tot tijd.
- Naast de meer cursorische aanpak krijgt het concept tijd ook vanuit andere invalshoeken vulling. Door verhalen voor te lezen, ontdekken leerlingen bv. opbouw in de tijd.

3 Bijlagen

Bijlage 1a: Inhouden voor de ontwikkeling van het concept tijd

<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>daarnet / nu / straks (daareven-net-zoëven-zojuist-zopas / nu / dadelijk-aanstands-zo dadelijk-direct-zo meteen)</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>eerst / dan / daarna / later (elementen -in de tijd- ordenen)</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>dag (ochtend-voormiddag-middag-namiddag-avond-nacht) ((eer-)gisteren-(over)morgen) (...)</p> <p>lineair - cyclisch - ordenen - situeren</p>
<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>dag (chronologisch ordenen van gebeurtenissen)</p> <p>lineair - ordenen</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>activiteiten verbonden aan specifieke dagen (ordenen)</p> <p>lineair - cyclisch - ordenen</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>week (dagen van de week) (gisteren-vandaag-morgen) (eergisteren-overmorgen) (...)</p> <p>lineair - cyclisch - ordenen - situeren</p>
<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>maand (dagen - weken)</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>maand (dinsdag van vorige week, verleden zondag, 14 dagen geleden, over 10 dagen ...)</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>seizoenen (zomer-herfst-winter-lente)</p> <p>lineair - cyclisch - ordenen - situeren</p>
<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>jaar (namen van de maanden)</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>jaar (datum - jaartallen)</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>tijdsaanduidingen correct interpreteren</p> <p>lineair - ordenen</p>
<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>trimester</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>eigen evolutie (baby - peuter - kleuter - kindertijd) (kind / kind-ouder / kind-ouder-grootouder)</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>afstamming reconstrueren</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>
<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>eeuw</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd</u> <u>ontwikkeling concept tijd:</u></p> <p>millennium</p> <p>lineair - ordenen - situeren</p>	<p>...</p>

Bijlage 1b: Middelen voor de ontwikkeling van het concept tijd

<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>dagkalender lineair - cyclisch - ordenen</p>	<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>aanwezigheidskalender lineair - ordenen</p>	<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>weerkalender lineair - ordenen - situeren</p>
<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>weekkalender lineair - cyclisch - ordenen</p>	<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>maandkalender lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>kalender schooljaar lineair - ordenen - situeren</p>
<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>kalender van de seizoenen lineair - cyclisch - ordenen</p>	<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>verjaardagskalender lineair - ordenen</p>	<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>agenda lineair - ordenen</p>
<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>kalender burgerlijk jaar lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>kalender kerkelijk jaar lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>levenslijn lineair - ordenen - situeren</p>
<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>stamboom lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>eeuwband (20ste - 21ste eeuw) lineair - ordenen - situeren</p>	<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>eeuwenband (onderverdeeld in eeuwen) lineair - ordenen - situeren</p>
<p><u>Tijd middelen:</u></p> <p>tijdband (indeling van de Europese geschiedenis in perioden) lineair - ordenen - situeren</p>	<p>...</p>	<p>...</p>

Bijlage 2: Leerplandoelen OWti2 / OWti3 / OWti5

 OWti2 Tijdsbegrippen en verschillende soorten kalenders functioneel gebruiken	
ontwikkelstappen	inhouden en middelen
<ul style="list-style-type: none"> • 2.5 - 12 Ervaren, vaststellen en uitdrukken dat tijd een ritmisch karakter heeft 	
<ul style="list-style-type: none"> • 2.5 - 4 Opeenvolging ervaren in het verloop van de dag - de regelmaat van de structuur van een lesdag ondervinden - een voorstelling herkennen van een regelmatig terugkerende gebeurtenis 	<ul style="list-style-type: none"> - daarnet / nu / straks - eerst / dan / daarna / later
<ul style="list-style-type: none"> • 2.5 - 4 Begrijpen dat 'gisteren' voorbij is en dat 'morgen' nog moet komen 	<ul style="list-style-type: none"> - dag (gisteren-morgen)
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 7 Ervaren en vaststellen hoe bepaalde activiteiten verbonden zijn met specifieke dagen 	<ul style="list-style-type: none"> - activiteiten verbonden aan specifieke dagen
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 7 Vooruitblikken op wat komt, terugblikken op wat voorbij is 	
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 7 Basisbegrippen en courante aanduidingen in verband met dagelijkse tijd onderzoeken en daarbij woorden gebruiken zoals dag, nacht, vandaag, morgen, gisteren, deze week, volgende week, vorige week, vroeger, later, nu, ochtend, voormiddag, middag, namiddag, avond, nacht, de namen van de weekdays, eergisteren, overmorgen, nog vroeger, nog later, eerst, dan, daarna en laatst 	<ul style="list-style-type: none"> - dag (ochtend-voormiddag ...) - dag ((eer)gisteren-(over)morgen) - week (dagen van de week ...)
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 10 Verschillende soorten kalenders zoals: dagkalender, weekkalender, maandkalender, kalender van de seizoenen, aanwezigheidskalender, verjaardagskalender, weerkalender ... functioneel gebruiken 	<ul style="list-style-type: none"> - verschillende soorten kalenders
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 10 Basisbegrippen en courante aanduidingen in verband met dagelijkse tijd onderzoeken en daarbij woorden gebruiken zoals maand, seizoen, dinsdag van vorige week, verleden zondag, veertien dagen geleden, voor twee weken, over tien dagen, de namen van de seizoenen en de namen van de maanden 	<ul style="list-style-type: none"> - maand (dagen - weken) - maand (dinsdag van vorige week ...) - seizoenen (zomer ...) - jaar (namen van de maanden)
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 10 De datum en jaartallen correct weergeven 	<ul style="list-style-type: none"> - jaar (datum - jaartallen)
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 10 Een kalender gebruiken om gebeurtenissen uit het eigen leven in de tijd te situeren 	<ul style="list-style-type: none"> - verschillende soorten kalenders
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 10 Tijdsaanduidingen op uitnodigingen en openings- en sluitingstijden correct interpreteren 	<ul style="list-style-type: none"> - tijdsaanduidingen correct interpreteren
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 12 Verschillende soorten kalenders functioneel gebruiken: agenda, kalender van het burgerlijk jaar, kalender van het kerkelijk jaar 	<ul style="list-style-type: none"> - agenda - kalender burgerlijk jaar - kalender kerkelijk jaar
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Courante aanduidingen van tijd die verwijzen naar het lineaire of historische karakter van tijd onderzoeken en daarbij woorden gebruiken zoals eeuw, millennium, trimester ... 	<ul style="list-style-type: none"> - eeuw - millennium - trimester
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 De eeuw in een tijdsaanduiding correct weergeven 	<ul style="list-style-type: none"> - eeuw

 OWti3 Gebeurtenissen uit het eigen leven en uit de geschiedenis verkennen en in de tijd situeren	
ontwikkelstappen	inhouden en middelen
<ul style="list-style-type: none"> • 2.5 - 12 Belangstelling tonen voor het verleden, heden en de toekomst, hier en elders 	
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 12 Nieuwsgierig zijn naar archeologie 	
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 7 Een beperkt aantal vaste gebeurtenissen in het verloop van hun dag in de juiste volgorde aangeven - kunnen terugblikken op minstens twee voorbije activiteiten door deze chronologisch te rangschikken en te verwoorden 	<ul style="list-style-type: none"> - dag (chronologisch ordenen) - activiteiten verbonden aan specifieke gebeurtenissen

<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 10 Gebeurtenissen of ervaringen uit het eigen leven ordenen aan de hand van eigen referentiepunten (toen we daar woonden, voor opa stierf ...) 	<ul style="list-style-type: none"> - eigen evolutie - levenslijn
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 10 Gebeurtenissen of ervaringen uit het eigen leven chronologisch ordenen en indelen in perioden 	<ul style="list-style-type: none"> - eigen evolutie
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 10 Hun afstamming reconstrueren tot twee generaties terug 	<ul style="list-style-type: none"> - afstamming reconstrueren - stamboom - eeuwband
<ul style="list-style-type: none"> • 8 - 10 Historische en natuurhistorische elementen uit hun omgeving zoals voorwerpen, verhalen, fossielen ... exploreren en ze globaal situeren op een tijdlijn 	<ul style="list-style-type: none"> - eeuwband - eeuwenband
<ul style="list-style-type: none"> • 8 - 10 Een eeuwband opstellen en functioneel gebruiken 	<ul style="list-style-type: none"> - eeuwband
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 De indeling van de Europese geschiedenis kennen en daarbij de volgende perioden onderscheiden en juist ordenen: <ul style="list-style-type: none"> • prehistorie / oudheid (tot ca. 500 n.C) • middeleeuwen (van ca. 500 n.C tot ca. 1500) • nieuwe tijden (van ca. 1500 tot 'onze tijd') • onze tijd (de tijd waarin het voor leerlingen nog mogelijk is om levende getuigen te ontmoeten) 	<ul style="list-style-type: none"> - eeuwenband - tijdband
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Inzien dat deze indeling vooral geldt voor Europa door kennis te maken met elementen uit de wereldgeschiedenis die parallel plaatsvonden elders in de wereld (Nabije Oosten, precolumbiaanse Amerika, Chinese keizerrijk) 	<ul style="list-style-type: none"> - tijdband
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Een eeuwenband en een tijdband kunnen opstellen die uitdrukking geven aan de grote perioden in de Europese geschiedenis 	<ul style="list-style-type: none"> - eeuwenband - tijdband
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Historische elementen uit hun omgeving en belangrijke historische figuren en gebeurtenissen waarmee ze kennis maken situeren in de juiste tijdsperiode aan de hand van een tijdband 	<ul style="list-style-type: none"> - tijdband

<p> OWti5 Ervaren, onderzoeken, vaststellen en uitdrukken hoe de werkelijkheid verandert en de kennis erover evolueert in de tijd</p>	
ontwikkelstappen	inhouden en middelen
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 7 De eigen evolutie waarnemen op foto's van henzelf uit de baby-, peuter-, kleuter- en kindertijd 	<ul style="list-style-type: none"> - levenslijn
<ul style="list-style-type: none"> • 4 - 12 Onderzoeken en illustreren hoeveel dingen, fenomenen en gebeurtenissen van nu gelijkenissen en verschillen vertonen met vroeger 	<ul style="list-style-type: none"> - eeuwband - eeuwenband - tijdband
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 12 Onderzoeken van de voorgeschiedenis en de evolutie van elementen uit de natuur en van hedendaagse gebeurtenissen, objecten en fenomenen zoals fossielen, vrije tijd, speelgoed, communicatie, samenlevingsvormen, werken, wonen, feesten ... 	<ul style="list-style-type: none"> - eeuwband - eeuwenband - tijdband
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 12 Waarnemen, onderzoeken en illustreren hoe dagelijkse gebruiksvoorwerpen, technische systemen, kleding, gebouwen ... evolueren in de tijd 	<ul style="list-style-type: none"> - eeuwband - eeuwenband - tijdband
<ul style="list-style-type: none"> • 7 - 12 Ervaren, onderzoeken, vaststellen en uitdrukken hoe hun levenswijze gelijkenissen en verschillen vertoont met die van mensen uit vroegere periodes en andere plaatsen en culturen - fantaseren en uitdrukken hoe het leven er in de toekomst of op een andere plek uit kan zien 	<ul style="list-style-type: none"> - eeuwband - eeuwenband - tijdband
<ul style="list-style-type: none"> • 10 - 12 Begrijpen hoe diverse factoren meespelen bij de overgang van de ene historische periode naar de andere 	<ul style="list-style-type: none"> - tijdband

Bijlage 3: Mogelijke referentieperiodes

<u>Referentieperiode:</u> 2,5 jaar	<u>Referentieperiode:</u> 4 jaar	<u>Referentieperiode:</u> 7 jaar
<u>Referentieperiode:</u> 10 jaar	<u>Referentieperiode:</u> 12 jaar	<u>Referentieperiode:</u> ...

<u>Referentieperiode:</u> K1	<u>Referentieperiode:</u> K2	<u>Referentieperiode:</u> K3
<u>Referentieperiode:</u> L1	<u>Referentieperiode:</u> L2	<u>Referentieperiode:</u> L3
<u>Referentieperiode:</u> L4	<u>Referentieperiode:</u> L5	<u>Referentieperiode:</u> L6

Bijlage 4: Voorbeeld leeg tijdskader

(een leeg model dat u kunt aanpassen op maat van de school vindt u ook in bijbehorend document)

leermiddelen														leerinhouden	referentieperioden									
tijdband	eeuwenband	eeuwband	stamboom	levenslijnen	kalenderkerkelijk jaar	kalenderburgerlijk jaar	agenda	verjaardagskalender	kalenderseizoenen	kalenderschooljaar	maandkalender	weekkalender	weerkalender	aanwezigheidskalender	dagkalender	K1	K2	K3	L1	L2	L3	L4	L5	L6
															↓									
															daarmet / nu /straks									
															eerst/dan/ daarna/laatst									
															dag (daglijst)									
															dag (chronologisch ordenen)									
															activiteiten verbonden aan specifieke dagen									
															week									
															maand (dagen-uren)									
															maand (bijbehorende in een maand)									
															seizoenen									
															jaar (namen van de maanden)									
															jaar (datum-jaarlijken)									
															Tijdsaanduidingen vormt									
															trimester									
															eigen evolutie									
															afstamming reconstrueren									
															eeuw									
															millenium									

